

**ІДЕЯ УНІВЕРСАЛІЗМУ, ЇЇ ОСМИСЛЕННЯ У ПРАЦЯХ
В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

**THE IDEA OF UNIVERSALISM, ITS UNDERSTANDING IN
V. SUKHOMLYNSKYI'S WORKS**

Резюме. Автор статті аналізує зміст поняття «універсалізм» у філософській, мовознавчій, соціологічній та культурологічній літературі. З'ясовується суть педагогічної системи, розробленої В. Сухомлинським та використання у ній ідеї універсалізму, що є надзвичайно актуальним у ХХІ столітті.

Ключові слова: універсалізм, педагогічна система, виховання, В. Сухомлинський, розумовий розвиток, патріотизм.

Резюме. Автор статьи анализирует смысл понятия «универсализм» в философской, языковедческой, социологической и культурологической литературе. Рассматривается суть педагогической системы, созданной В. Сухомлинским и воплощение в ней идеи универсализма, что особенно актуально в ХХІ веке.

Ключевые слова: универсализм, педагогическая система, воспитание, В. Сухомлинский, умственное развитие, патриотизм.

Annotation. The author of the article analyzes the concept of “universalism” in the philosophical, linguistic, sociological and cultural literature. The meaning of the pedagogical system that had been developed in V. Sukhomlynskyi`s works and usage the idea of universalism that is very important in the 21st century was found out.

Keywords: universalism, pedagogical system, education, V. Sukhomlynskyi, mental development, patriotism.

У науковій думці ХХ–ХХІ ст. універсалізм визначається як «сучасний інтелектуальний і просвітницький рух, пов'язаний із вирішенням глобальних екологічних, ринково-економічних, етнокультурних та педагогічних проблем людства, що виник напередодні ХХІ сторіччя» [6, с. 7].

В. Васюков вважає, що універсалізм є протилежністю толерантності, тобто це – універсальне світобачення, релігія або філософія. Сучасне розуміння універсалізму, на думку його прихильників, покликане «привести до виявлення та розширення такої загальної платформи, яка дозволяє вийти за межі діалогу і наблизитися до здійснення стійких постійних зв'язків, до визнання спільної реалізації загальних цінностей» [1].

Вчений виокремлює три основні різновиди тлумачення універсалізму:

- 1) Універсалізм як соціально-інтелектуальний метарівень.
- 2) Універсалізм як медіатизація (узагальнююча спільна позиція, наприклад, християнства і марксизму, чий діалог почався ще у 50-тих р. р. ХХ ст. з публікацій на сторінках польського журналу «Попросту» кількох статей, спрямованих на виявлення позитивних елементів християнства);
- 3) Універсальна цивілізація [2, с. 150].

Ще одне, повніше, визначення універсалізму пропонує філософська енциклопедія: «Універсалізм – всебічність, всеохоплююче знання; прагнення цілісності; форма мислення, яка розглядає універсалізм як ціле, що тяжіє над усім і прагне з цього цілого пояснити, зрозуміти та вивести єдине (Платон, Аристотель, Фома Аквінський, Гегель). Соціологічний універсалізм, що виступає проти індивідуалізму, розглядається у працях Адама Мюллера і Отмара Шпанна» [15].

У «Культурологічному словнику» З. Гіптерс універсалізм визначається «методологічна позиція, яка передбачає наявність вселюдських феноменів» [5, с. 281].

У «Великому тлумачному словнику української мови» цей термін розглядається як «різнобічність, багатоплановість у знаннях, навичках і т. ін.» [3, с. 1507].

Мета статті – на основі праць В. Сухомлинського дослідити педагогічну систему, розроблену педагогом, крізь призму ідеї універсализму.

Аналіз етапів становлення і розвитку складових педагогічної системи В. Сухомлинського присвячено праці М. Богуславського, Б. Кваши, В. Кузя, М. Мухіна, В. Риндак, А. Розенберга, О. Сухомлинської та інших.

Педагогічна спадщина видатного педагога досліджувалася М. Антонцем, І. Бехом, І. Зязюном, В. Кузем, О. Савченко, М. Сметанським та іншими.

Як зазначає В. Личковах: «З розгляду філософії універсализму мова йде передусім про культурно-історичне становлення так званої “планетарної”, “ноосферної” свідомості» [6, с. 8].

Як свідчать праці В. Сухомлинського саме до положень філософії ноосфери близькі його педагогічні ідеї і погляди. Сама ідея ноосфери була започаткована на початку ХХ ст. В. Вернадським, П. Тейяром де Шарденом, А. Печчеї.

Аналіз праць В. Сухомлинського засвідчив, що головною метою освіти педагог вважав виховання всебічно розвиненої особистості, «допитливою, творчою, думаючою» [13, с. 145].

В. Вернадський вважав ноосферу вищим типом керованої цілісності, вчений підкреслював, що людство саме по собі є природним явищем й очевидно, що вплив біосфери відображається не тільки на середовищі життя, але й на ході думок людини [4].

На необхідності формування в учнів нового типу мислення та світогляду наголошував В. Сухомлинського: «Як навчальний заклад, створений ... для виховання громадян, передаючи їх соціальні, наукові, моральні, естетичні багатства і цінності, школа повинна працювати, орієнтуючись на майбутнє, враховуючи об’єктивні тенденції суспільного, морального, інтелектуального, технічного прогресу» [12].

Тому В. Сухомлинський передбачав реалізацію кількох взаємопов’язаних та взаємопідпорядкованих завдань: кожний окремо і усі загалом навчальні предмети потрібні як першорядна умова гармонійного, всебічного розвитку

особистості; конкретний предмет потрібен тому чи іншому вихованцеві як джерело розвитку його індивідуальних нахилів і здібностей, для особистого розвитку і професійної орієнтації; розумовий розвиток неможливий без його спеціальної спрямованості на постійний і планомірний розвиток розумових сил і здібностей; розумове виховання повинне носити світоглядно формуючий характер, будуватись у тісному взаємозв'язку з іншими видами виховної діяльності; розумове виховання повинне організовуватись без насилля над природою і психікою дитини, сприяти формуванню психологічно врівноваженої, творчої, активної особистості.

Таким чином, в основу механізму побудови розумового виховання В. Сухомлинський поклав філософські ідеї гармонійної цілісності при визначенні мети виховання і створенні системи, за допомогою якої вона реалізується.

В. Сухомлинський так визначав сутність і завдання розумового виховання: «Розумове (інтелектуальне) виховання – одна з найважливіших ланок системи виховання. Воно передбачає набування знань і формування наукового світогляду, розвиток пізнавальних і творчих здібностей, вироблення культури розумової праці, виховання інтересу й потреби в розумовій діяльності, у постійному збагаченні науковими знаннями, в застосуванні їх на практиці» [10, с. 206]. Але педагог вбачав розумове виховання не тільки в розвитку інтелекту, набутті «багажу знань». Тому він продовжує: «Розумове виховання відбувається в процесі набування наукових знань, але не зводиться до нагромадження певного їх обсягу. Процес набування знань і якісне їх поглиблення будуть фактором розумового виховання лише тоді, коли знання стають особистими переконаннями, духовним багатством людини, формування світогляду – це серцевина розумового виховання» [10, с. 206].

Розроблена В. Сухомлинським педагогічна система носить світоглядно-формуючий характер. Педагог підкреслював необхідність формування наукового світогляду, розуміючи його як «активне ставлення людини до того, що вона бачить, пізнає, робить» [10, с. 213]. На думку вченого-практика:

«Світогляд – не тільки система поглядів на світ, що панує в даному суспільстві, чи ідеологія даного класу, а й суб'єктивний стан особистості, який виявляється в її думках, почуттях, волі, діяльності. У світогляді – єдність свідомості, поглядів, переконань і діяльності» [10, с. 208].

В. Сухомлинський був першим, хто розробив шлях формування нової моралі, наукового світогляду, розумового (інтелектуального) виховання через реалізацію філософських ідей універсалізму. З цією метою педагог ввів у науковий обіг «духовний світ особистості», гармонійно поєднуючи в ньому розвиток, формування і задоволення моральних, інтелектуальних, естетичних запитів людини у процесі отримання знань. Педагог підкреслював, що «духовне багатство людини – це моральна спрямованість вищих форм психічної діяльності, ідейність спонукань, інтересів, думок, поглядів, переконань» [8, с. 212].

Василь Олександрович наголошував на необхідності навчити дітей охоплювати в думці ряд предметів, явищ, подій, осмислювати зв'язки між ними. «Від поглибленого погляду на суть і внутрішні закономірності одного предмета дитина повинна поступово переходити до погляду на ряд предметів немовби здалеку, на відстані» [13, с. 148].

Формувати науковий світогляд слід починати у молодшому шкільному віці і продовжувати упродовж усього шкільного життя. У праці «Павлиська середня школа» Василь Олександрович підкреслював, що успіх її залежить від того, наскільки глибоко усвідомлюють учні головні, провідні ідеї наук, а саме: «характерність і пізнавальність світу, взаємний розвиток і обумовленість явищ, можливість і закономірну необхідність перетворення навколишнього світу людиною; пізнаванність суті і причин суспільних явищ, зокрема таких, як війни, революції та інші соціальні і економічні потрясіння і перетворення...» [10, с. 208]. При цьому він застерігав від перетворення дитини на «запам'ятовуючий пристрій» [13, с. 68].

У праці «Серце віддаю дітям» педагог наголошував: «Не можна відгороджувати дітей від навколишнього світу кам'яною стіною. Не можна

позбавляти учня радощів духовного життя. Духовне життя дитини повноцінне лише тоді, коли вона живе в світі гри, казки, музики, фантазії, творчості» [13, с. 68].

З цією метою було створено «Школу радості» (друга назва «»), яка була мала ввести дітей у шкільний світ, де перед ними «відкривались усе нові й рівні радощі», кожен день в ній «збагачував розум, почуття, волю дітей» [13, с. 31].

Педагог практично відійшов від традиційної класно-урочної системи і поводив заняття виключно на лоні природи. Головна мета цих занять – «навчити думати, сприймати, спостерігати» [13, с. 99]. Таким чином, природа стає першим об'єктом дослідження в процесі спілкування з нею учнів. При цьому вчитель використовує ці взаємини для закладання основ не тільки розумового, а й морального, естетичного, фізичного розвитку своїх учнів, створення дитячого колективу. «Школа радості» стає своєрідним містком між дошкільним життям і шкільним навчанням, дозволяє педагогу реалізувати свої філософські гуманістичні ідеї про можливість вільного виховання.

В. Сухомлинський був упевнений у необхідності поступового введення учнів у нове для життя. Тому перші роки навчання мало відрізнялися від «Школи радості». Педагог відзначав: «Поступовість у підготовці дітей до класних занять – неодмінна умова повноцінного трудового, морального й розумового виховання. Кінцева мета в тому, щоб навчити людину працювати в будь-яких умовах» [13, с. 114]. У Павлівській школі також були створені «Куточок мрії», «Кімната казки» та її продовження «Острів чудес», «Куточок краси», «Кімната думки», «Сад здоров'я».

При цьому педагог акцентував увагу вчителів на необхідності дати дитині час на роздуми: «Дітям не треба багато говорити, не треба начиняти їх розповідями, слово – не забава, а словесне пересичення – одне з найшкідливіших пересичень. Дитині треба не тільки слухати слово вихователя, а й мовчати; в ці хвилини вона думає, осмислює почуте й побачене. ... Уміння дати дитині подумати – одна з найтонших якостей педагога. А серед природи дитині треба дати можливість послухати, подивитися, відчутти» [13, с. 35].

У своїй роботі В. Сухомлинський втілював також ідеї соціологічного універсалізму, стверджуючи: «Ми вважаємо важливим виховним завданням утвердження доброти як самої сутності духовного життя дитини і доброти без роздумів про блага або неприємності» [7, с. 186].

Тому особливу увагу, в контексті досліджуваного питання, приділяємо праці «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості», в якій педагог розкриває суть поняття «всебічний розвиток»: «Це створення індивідуального людського багатства, яке поєднує в собі високі ідейні переконання, моральні якості, естетичні цінності, культуру матеріальних і духовних потреб. Міркувати про всебічний розвиток не можна без винятково важливого застереження: справжній всебічний розвиток – це гармонія того, що людина дає суспільству і того, що вона одержує, споживає. Повне задоволення людських потреб немислиме без розвитку найважливішої потреби – потреби працювати. Виховання всебічно розвиненої особистості не означає, що кожна людина тільки кимось виховується. Активність прагнень особистості до ідеалу – необхідна умова. Перетворення в життя і соціального, і педагогічного аспектів ідеї всебічного розвитку особистості...» [12, с. 69].

В. Сухомлинський відмічав, що може бути добре налагоджений навчально-виховний процес, а духовного життя по суті немає, тоді відбувається «Збагачення розуму при зубожінні душі». Провідними компонентами виховання педагог вважає моральність та духовність людини. Ідеальними якостями людини він визначав: відданість рідній землі, рідному народові, обов'язок перед ними, любов до рідної мови та культури, повага до старших, любов до матері і батька, бережливе ставлення до природи, доброта, працелюбність тощо.

В. Сухомлинський вважав, що у вихованні людяності виняткову роль відіграють особисті взаємини, духовне спілкування. Його слова: «Людство легше любити, ніж допомогти сусідові» [13, с. 227] – мають глибокий філософський і практичний зміст. Дитину треба вчити делікатності, вмінню пізнавати горе і радість своїх близьких, без цього вона ніколи не стане чулою і

чуйною. При цьому ми повинні погодитись із думками видатного педагога про те, що вихователь повинен враховувати природу дитячих почуттів, передусім – почуття горя, розуміти порухи дитячого серця.

Педагог вважав, що справжньою людиною стає тільки той у кого в душі виникають, утверджуються благородні бажання, що стимулюють поведінку, «породжують пристрасті й вчинки, в яких людина знов-таки утверджується, в яких у неї народжуються нові бажання» [9, с. 459]. Цей складний процес у практичній діяльності вчителя називається «ідейним життям особистості». Вчений-педагог підкреслював, що ці ідеї «стають святими й непорушними не тоді, коли вони запам'ятовуються, а тоді, коли живуть у живому трепеті думки й почуття, у творенні, вчинках» [9, с. 459].

У педагогічній системі В. Сухомлинського ідеї соціологічного універсалізму втілені у патріотичному вихованні. Василь Олександрович був переконаний у тому, що «патріотизм починається з любові до людини» [11].

Багато писав В. Сухомлинський про виховання гуманності, людяності через творення добра людям, про виховання в учнів людського співчутливого, дбайливого ставлення людини до людини, що має виявлятися в конкретних практичних справах. Найбільшою людською радістю педагог вважав – життя для людей. Найщасливішою є та людина, яка присвятила своє життя боротьбі за щастя інших. Дбати про інших треба без розрахунку на похвалу чи винагороду, творення добра для людей має стати звичайною нормою поведінки, перетворитися у звичку. Все це з давніх-давен притаманне українському народу, але у період так званої «русифікації» та й пізніше, час від часу, навмисно затиралося.

Щоб усвідомити суть Батьківщини, необхідно збагнути людські почуття, інстинкти, безпосередній духовний досвід. Звідси важливий висновок Василя Олександровича, що прищеплювати патріотизм школярам потрібно з раннього дитинства шляхом розвитку позитивних емоцій. Він зазначав «Любов до Батьківщини починається із захоплення красою того, що бачить перед собою дитина, чим вона милується, в що вкладає частку своєї душі» [14]. Захоплення

красою землі, де жили діди і прадіди, де нам судилось прожити життя, повторити себе в дітях, постаріти і піти в землю, яка народила нас, – це найважливіше емоційне джерело любові до Батьківщини.

Бути патріотом – означає духовно піднятися, усвідомити в Батьківщині безперечну цінність, які дійсно й об'єктивно їй притаманна, і приєднатись до неї волею та почуттям. Водночас – відкрити в собі відданість Батьківщині і здатність безкорисно радіти її вдосконаленням, любити її і служити їй, з'єднати свою долю з її долею. При цьому істинна любов завжди самовіддана, готова до самопожертви. В. Сухомлинський наголошував: «А дорогим навколишній світ стає для маленької людини тоді, коли вона бачить і відчуває піт, кров, сльози, пролиті дідами і прадідами в ім'я свободи і незалежності Батьківщини. Рідна земля стає безмежно дорогою, коли радість буття зливається з почуттям обов'язку перед людьми, що відстояли красу» [13, с. 257–258].

Любов до Батьківщини поєднується з вірою в неї, в її покликання, прекрасне майбутнє, що обов'язково прийде. І хоч як важко сьогодні народу України, справжній патріот, керуючись живим досвідом і героїчним минулим, вірить, що він справиться з історичними випробуваннями і вийде з них міцнішим і духовнішим. В. Сухомлинський прагнув, щоб підлітки бачили життя своєї Батьківщини очима громадянина, кровно зацікавленого в її розквіті, славі, могутності. На всіх уроках, коли вивчалось минуле й сучасне нашої Вітчизни, він намагався пробудити почуття того, що Вітчизна – це рідний дім; щастя Батьківщини – особисте щастя кожного, її горе кожного [13, с. 396].

У структурі громадянської самосвідомості міцно переплітається з патріотизмом національна самосвідомість. Василь Олександрович не вживав терміна «національна самосвідомість», але з впевненістю можна сказати, що пріоритетним завданням його педагогічної творчості було виховання любові до своєї нації, свого народу, його традицій, культури, звичаїв, мови. Він розумів, що проблема істинної національної самосвідомості може вирішуватись лише у зв'язку з духовним розумінням Батьківщини.

Адже Вітчизна – це дух народу в усіх його виявах і творіннях, а національність означає своєрідність цього духу. Патріотизм же – любов до свого народу, його духовності, творчості, величі. Втім, справжній громадянин-патріот бачить не лише духовну красу свого народу, а й його слабкості, помилки й недосконалість: «Але в історії Вітчизни є й темні, важкі сторінки. Я прагнув до того, щоб ці сторінки пробуджували почуття болю в юних серцях» [14, с. 395].

Отже, Василь Олександрович значно розширив ідеї універсализму в контексті необхідності вивчення і врахування у виховному процесі розумових, психологічних, вікових, статевих, етнічних особливостей учнів, створив теорію про особливу природу дитинства як найважливішого періоду становлення людської особливості.

Література

1. Васюков В. Л. Границы универсализма (попытка метаанализа) / В. Васюков // Аксиология и историческое познание. – Коломна, 1996. – С. 168–176.
2. Васюков В. Л. Толерантность и универсализм / В. Васюков // Философский журнал. – 2008. – №1. – С. 148–160.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
4. Вернадский В. И. Несколько слов о ноосфере / В. Вернадский // Успехи биол. – 1944. – Вып. 2. – С. 113–120.
5. Гіпрес З. В. Культурологічний словник-довідник / З. Гіптерс. – К.: ВД «Професіонал», 2006. – 328 с.
6. Личковах В. Універсализм як альтернатива відчуженню (із слов'янських традицій просвітництва і соціальної педагогіки) / В. Личковах // Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія: збірник / Черніг. держ. технол. ун-т. – Чернігів: Черніг. держ. технол. ун-т, 2012. - № 1 (1). – С. 7–14.

7. Сухомлинский В. А. Заповеди детства и отрочества / В. Сухомлинский. – ЦДАОВУ. – Ф. 5097. – Оп. 1. – Спр. 139. – 230 с.
8. Сухомлинський В. О. Духовний світ школяра / В. Сухомлинський // Вибр. твори: В 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 1. – С. 209–402.
9. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 3. – с. 283–582.
10. Сухомлинський В. О. Павлиська середня школа / В. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 4. – с. 7–392.
11. Сухомлинський В. О. Педагогіка серця / В. Сухомлинський // Вибр. твори: В 5 т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 5. – С. 316–321.
12. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5 т. – К.: Рад. Школа, 1976. – Т. 1. – с. 5–202.
13. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 3. – с. 7–278.
14. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 2. – С. 149–419.
15. http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/3528универсализм.